

Rumunský rituál cãluș

The Ritual Cãluș from Romania

Bc. LAURA KOLAČKOVSKA, DiS. art.

Ústav etnológie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
nám. Jana Palacha 2, 116 38, Praha 1
e-mail: kolackovska.lau@gmail.com

ABSTRAKT:

Cieľom príspevku je popísať rituál cãluș z Rumunska. Je to pôsobivý rituál, ktorý sa praktizuje počas Svätodušných sviatkov. Hlavnými aktérmi sú muži – cãlușari. Neoddeliteľnou súčasťou rituálu sú mužské palicové/mečové tance. Z pôvodného rurálneho prostredia sa dostal na pódia a stal sa predmetom súťaží. Cãluș bol a je vnímaný ako identifikačný symbol, reprezentatívny tanec Rumunska.

KLÍČOVÁ SLOVA:

cãluș, svätodušné sviatky, rituál, prosperita, ľudový tanec, mužský palicový tanec

KEYWORDS:

Cãluș, whitsuntide, ritual, prosperity, folk dance, men stick dance

ABSTRACT:

The aim of the paper is to describe the ritual Cãluș from Romania. It is a impressive ritual that is practiced during Pentecost (Whitsuntide). The main actors are men – Cãlușari. An integral part of the ritual are men's stick dances. He got to the stages from the rural area and became the subject of competitions. Cãluș was, and is perceived as an identifying symbol, a representative dance of Romania.

ÚVOD

Pôsobivý rituál sa odohráva v období Svätodušných sviatkov (Turíce, Letnice, Zelené sviatky, Rusadlá, Rusálie). Zdatní muži cãlușari ho predvádzajú počas obchôdzok. Ich neodmysliteľnou súčasťou je aj ľudový tanec. Ten je mimoriadne dynamický, udržiava si svoju rituálnu funkciu a sú v ňom zachované mnohé archaické prvky. Tanec je v tomto prípade prostriedok vyjadrenia sily, vitality, ochrany a zdravia.

Cãluș podliehal zmenám, ktoré súvisia s kultúrno-spoločenským vývojom a ekonomickými podmienkami. Z rurálneho prostredia sa dostal na javiská, stal sa predmetom súťaží. Cãluș bol, a aj je vnímaný ako identifikačný symbol, reprezentatívny tanec Rumunska. Bol vyzdvihovalý vďaka jeho estetickému úrovni a tanečnej technickej náročnosti. V roku 2005 bol zapísaný do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO.

S dlhodobým etnochoreologickým výskumom fenoménu cãluș sa spája meno Anca Giurchescu. V tomto texte čerpám predovšetkým z jej štúdie (2010). Okrem nej sa tejto téme venuje aj etnochoreologička, členka International Council for Traditional Music, Liz Mellish (2006) a nesmiem zabudnúť na sociologičku Gail Kligman (1981).

Cieľom príspevku je predstaviť rituál cãluș, jeho štruktúru, vývoj, hlavných aktérov – cãlușarov. Pracujem s konceptom prechodových rituálov Arnolda van Gennepa (1996).

CĂLUȘ

Podľa informácií z Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO, pochádza rituál ešte z predkresťanskej vrstvy očistných rituálov (Anonym 2019). Nasvedčuje tomu využívanie symbolu

koňa, ktorý bol uctievaný ako znak slnka. Okrem toho názov cãluș je odvodený z pomenovania drevenej časti konskej uzdy. Jeden z najstarších dokumentov o rituáli je zápis hudby, ktorá sprevádzala obchôdzky zo 17. storočia. Avšak najväčší rozkvet sledujeme na konci 19. storočia v rumunských provinciách Muntenia (Valašsko), Oltenii, Banáte, Transylvánii a pravdepodobne aj v južnej časti Moldavska (Giurchescu 2012: 105–106).

Cãluș je rituál pôvodom z Rumunska, ktorý až do súčasnosti prežíva v južných častiach zeme medzi Dunajom a oblasťou južných Karpát. Zaraďujeme ho do obdobia Turíc, teda prechodom medzi jarou a letom. Sú s ním spojené mnohé rituálne úkony, ktoré majú zaistiť ochranu a prosperitu. „Patří do rozsáhlé a známé kategorie evropských mužských obyčejů, které zahrnují tance s tyčemi nebo s meči“ (Giurchescu 2010: 245). V 19. storočí sa cãluș stáva národným symbolom a dostáva sa z vidieckeho prostredia na javiskovú scénu.

V cãluși sa odráža vzťah medzi reálnym a mystickým svetom. Mystickosť reprezentujú démoni v ženskom tele iele čo v preklade znamená ony¹. Verí sa, že svoju silu prejavujú práve počas prechodného obdobia medzi jarou a letom, keď sa navracajú duše zosnulých medzi živých. Veria, že sa pohybujú v extraviláne obce, hlavne pri prameňoch, riekach, lesoch a rôznych križovatkách. V tomto období existujú aj určité zákazy a s nimi súvisiace sankcie za ich porušenie. S obchôdzkami cãluș súvisí zákaz pracovať v niektorých dňoch a zákaz vstupovať na niektoré miesta v extraviláne obce, ktorý je potrebný práve iele. Existovala predstava, že je v ich moci takýmto ľudom „počarovať“. Aktéri cãluș sú na začiatku rituálu obdarovaní nadprirodzenou silou a majú schopnosť napravovať zlé skutky iele. Svojou prítomnosťou prinášajú do obce šťastie a fertilitu.

1 Mândrele (krásky), Frumose (nádherné), Vântoase (tie čo krúžia vo vetre), Sfinte (sväté), Milostive (milostivé), Măiestre (okúzľujúce), Șoimane (sokoly).

Iele a *călușari* sú navzájom veľmi prepojení. Aktéri získavajú na začiatku rituálu silu od rusaliiek, avšak neskôr ju využívajú na anulovanie ich zlých čarov. Byť *călușarom* si vyžaduje veľkú fyzickú aj psychickú zdatnosť, keďže počas celého obdobia obchôdzok dodržiavajú prísne pravidlá správania sa (Giurchescu 2010, Mellish 2006).

CĂLUȘARI

Sprostredkovateľmi *căluș* sú výhradne muži bez ohľadu na vek alebo stav, ktorí majú priňašať do dediny šťastie a zdravie. Skupina mužov musí pozostávať z nepárneho počtu. Na čele skupiny stojí *vătaf*. Zodpovedá za celú skupinu a ako jediný ma neobmedzenú právomoc. V hierarchickom usporiadaní nasleduje *ajutorul de vătaf* (pomocník vodcu), *vătaful din coada* (vodca v rade). Nezastupiteľný člen je *mutul* (nemý). Na rozdiel od ostatných členov má *mutul* na sebe masku, nesie červený maľovaný meč. Súčasťou kostýmu je červený falus pripnutý k opasku. Odev družiny sa skladá z bielych vyšívaných košiel, bielych nohavíc, vyšívaných podkoleniek, opasku a kožených sandál s ostrohami (*pinteni*). Súčasťou kostýmu sú tkané šerpy červenej farby a čierny klobúk, ktorý je výrazne zdobený. Každý nesie tyč. Ako som už spomínala, dôležitú úlohu v obchôdzkach má tanec a ten málokedy existuje bez hudby. Skupinu doprevádza zvyčajne jeden alebo dvaja muzikanti (husle, kobza, tambal, harmonika) (Giurchescu 2010: 245–246).

ŠTRUKTÚRA CĂLUȘ

Pôvodne trval *căluș* sedem až deväť dní. Začínal v sobotu večer pred Rusáliami a pokračoval v nedeľu, pondelok, utorok, štvrtok, nedeľu a utorok. Aj tento rituál však podlieha zmenám spoločnosti, z toho vyplýva aj skrátenie *căluș* na dva alebo tri dni. Došlo k nemu v 70. rokoch 20. storočia z dôvodov pracovného obmedzenia (Mellish 2006: 4). Obchôdzky a rituály sa predvádzajú v dvoch opozíciách. Prvá časť sa odohráva v extraviláne obce, v nádvoříach domov, cestách. V prírode, pri prameňoch sa odohrávajú hlavne magické úkony, ktoré si vyžadujú intimitu (Giurchescu 2010: 246).

Căluș môžeme rozdeliť do troch častí:

1. Začiatok = vztyčovanie vlajky, viazanie *călușu*

Táto časť sa odohráva v tajnosti a v prírode. Ide o stretnutie aktérov, ktorí sa pripravujú na nadchádzajúce dni. Na týchto miestach mimo obce by mali načerpať silu, aby zvládli psychickú aj fyzickú záťaž (napr. po celý čas musia byť sexuálne zdržanliví). Túto časť by sme podľa van Gennepa zaradili do preliminárnej fázy prechodového rituálu (1996).

Călușari sa odlišujú od majoritného obyvateľstva. Chystajú zástavu, na ktorú obradne priväzujú kvety paliny a cesnak obmotaný bielou plachtou. Zástava symbolizuje jednotu družiny. Následne skladajú prísahu, že budú tancovať z plných síl. V minulosti bolo súčasťou prísahy aj sľub, že sa rituálu zúčastnia aj nadchádzajúcich 3 až 9 rokov. Súčasná ekonomická situácia, možná zmena zamestnania prípadne presťahovania však nedovoľuje aktérom zaručiť svoju účasť. Zároveň je prítomný strach z *iele*, ktorý vplýva na skrátenie prísahy na daný rok. Po postavení zástavy sa už nesmie dotknúť zeme a nesmie sa ho dotknúť žena, pretože verili, že sa z neho vytratí magická sila. Táto časť je zakončená tancami okolo zástavy.

2. Série tancov, pantomimických výstupov

Táto časť sa odohráva v obývanej časti obce. Obyvatelia pozývajú aktérov na svoje dvory domov. Hostitelia prichystajú pre *călușar*ov cesnak, palinu, misu s vodou a soľ. *Mutul* nakreslí so svojim mečom na zem kruh, po ktorom tancujú *călușari*. Je to vymedzený priestor, do ktorého môžu vstúpiť len aktéri. Všetky predmety, ktoré sa nachádzajú v kruhu, sú následne využívané pri magicko-prosperitných úkonoch. Vyvrcholením návštevy dvora je spoločný tanec s názvom *Hora*. Domáci obyvatelia veria, že prináša šťastie, fertilitu, ochranu. *Călușari* často dostávajú do rúk malé bábätká, na ktorých sa má dotykom preniesť ich sila a zdravie, prípadne položia deti na zem a preskakujú ich. Často sa medzi jednotlivými tancami odohrávajú krátke satirické scénky v podaní *mutula*. Ich najčastejšou témou je smrť a vzkriesenie, usmrtenie a oživenie *călușara*. Túto sériu úkonov by sme podľa schémy van Gennepa zaradili do prahového obdobia.

3. Záverečná časť = pochovávanie zástavy

Rovnako ako prvá časť sa záver odohráva mimo obce, iba v prítomnosti samotných aktérov. Ide o uvoľnenie zo stavu *călușara*, a začlenenie medzi normálnych obyvateľov. Tým sa dostávajú do postliminárnej fázy teda znovu začlenenie, prijatie. Postup pri uvoľňovaní je rovnaký ako v prvej časti, avšak začína sa úkonom, ktorý bol v prvej časti ako posledný.

V poslednej sekcii sa odohrávalo aj liečenie chorých. Verili, že ľudia, ktorí majú zdravotné problémy s nervovou sústavou, sú ovládaní zlými silami *iele*. Liečenie je predvádzané tancom pri ktorom krúžia a prekračujú chorú osobu. V obci na juhu Rumunska, Oltenii, preberá tancom a nekoordinovanými pohybmi na seba chorobu jeden z *călușarov*, ktorého určí náčelník skupiny. Tancom sa dostáva do extatického stavu až kým symbolicky nepadne na zem. V tom momente je chorá osoba odvedená ku zdroju vody (Giurchescu 2010: 246–248).

TANEC AKO VÝZNAMNÁ ZLOŽKA RITUÁLU

Tance ktoré praktizujú *călușari* počas rituálu, patria do skupiny mečových tancov. Táto skupina je zastúpená aj na území Česka a Slovenska. Jej variantom môžu byť aj šablové prípadne palicové tance. Rozlišujeme či ide o sólový tanečný prejav alebo skupinový, „Mužské reťazové alebo sólové tance s rekvizitou. Ich historické korene siahajú k starým zbrojným, vojenským a pastierskym tancom, k stredovekej európskej moreske, mestským cechovým tancom a k hajdúskemu tancu. Počas historického vývoja prešli viacerými funkčnými premenami a udomácnili sa v tanečnom repertoári vidieka“ (Klučárová 2012: nepag.). Tance z rituálu *căluș* si vyžadujú skvelú kondíciu a tanečnú prípravu.

Călușari	Iele
muži	ženy
denný (slnečný) tanec / liečenie vo dne	nočný (mesačný) - aktívny v noci
reálny svet	spirituálny svet
vykonávané v rámci hraníc obce	vykonávané mimo hraníc obce, v lesoch, blízko vody alebo neobývaných miestach
život (uzdravovanie)	smrť (choroby)

Polarity medzi Călușari a Iele (Mellish 2006: 3).

Sú charakteristické rytmickou rozmanitosťou, využívaním synkopického rytmu, výrazným akcentovaním a rýchlym tempom. Prostredníctvom tanca sa aktéri dostávajú do extatického stavu. Veria, že tento tanec umožňuje komunikáciu s nadprirodzenými silami, duchmi. Tanec symbolizuje nadprirodzenú moc a je spájaný s mocou *iele*². Jeho najčastejšia forma v pôvodnom prostredí je kruh (v rámci scénickej úpravy sa využívajú najčastejšie rady, poloblúky). Kruh predstavuje v tanci posvätný priestor. Po kruhu sa buď kráča tzv. *plimbări*, alebo tancuje na mieste tzv. *mișcări*³. Poradie a obsah tanca riadi *vătaf* hlasnými povelmi, na ktoré odpovedajú výkrikmi aj *călușari*. Hlasitosť symbolizuje mužský princíp a vytvára atmosféru tanca (Giurchescu 2010: 247).

Štruktúra tancov sa dá rozdeliť na tri časti:

1. *Marșul* (pochod – chôdza a beh)
 2. *Plimbări* (chôdza v kruhu, rôzne motívy, zrážanie päty, skoky, poskoky, zmeny smeru, manipulácia s tyčou)
 3. *Mișcări* (pohyby- predvádzané na mieste)
- Mișcări* má vždy tri časti. Úvodnú, ktorá ostáva rovnaká v každom predvedení tanca. Stredná časť tanca obsahuje meniteľné motívy. Tretiu časťou je zakonečenie tanca, ktoré je rovnako ako úvod nemenné.

Kvalitná tanečná príprava sa prejavuje s tanečným prejavom, pre ktorý je charakteristické striedanie malých a veľkých motívov s rôznymi stupňami intenzity. Súčasťou sú skoky, zrážania päty, akrobatické prvky a veľké gestá (Giurchescu 2010: 248).⁴

CESTA NA SCÉNU

Căluș neostal iba vo vidieckom prostredí. Postupne sa z neho vytvoril aj národný symbol. Premena rituálu začala v polovici 19. storočia, kedy sa navracalo k ľudovým tancom ako k symbolom národnej identity. Významnú úlohu zohrával Șefan Emilian, ktorý v roku 1851 uskutočnil zber rôznych variantov tanca, ktorým upravil a zjednodušil štruktúru tak, aby ich mohol sprostredkovať mladej generácii žijúcej v mestách. V tomto procese, bol *căluș* vybraný zo svojho pôvodného prostredia a zbavený pôvodných funkcií. Pozornosť sa upriamovala na estetickú stránku tanca. Neznamenalo to však zánik rituálu ale paralelnú existenciu v pôvodnom prostredí a v scénickej podobe (Giurchescu 2010: 248).

Počas komunistického režimu v Rumunsku bol rituál veľmi častou súčasťou rôznych

ceremonií. V 50. až 70. rokoch 20. storočia režim zakazoval všetko mystické, náboženské a magické prvky. V *căluș* bol ponechaný tanec, hudba a kostýmy, ktoré však režim pokladal iba za hrubý materiál, ktorý bolo treba obohatiť, aby spĺňal vysoké umelecké nároky, pričom mal pôsobiť „autenticky“. Bol prezentovaný na slávnostiach, festivaloch, súťažiach, v televíznych programoch a v rámci turistického priemyslu (Giurchescu 2010: 251).

Od roku 1969 bol založený Festival rumunského *călușu* (Romanian Căluș Festival) v Caracal. Mesto sa nachádza v regióne Olt, kde je do dnes tradícia predvádzania *călușu* živá. Príznačná je aj vysoká technická úroveň a rozmanitosť tancov. Za zmienku však stojí, že festival bol počas komunizmu⁵ organizovaný v období Svätodušných sviatkov, tým sa malo zabrániť vykonávať *căluș* v pôvodnom prostredí. Z toho dôvodu sa v niektorých obciach vytvorili dve skupiny *călușarov*. Jedna skupina realizovala rituál v obci, druhá prezentovala obec na festivale. V roku 1993 presunuli konanie festivalu o týždeň skôr (Giurchescu 2010: 252).

Scénické programy tvorili určité vzory pre tvorbu nových skupín. Oproti pôvodnej štruktúre a forme sa zväčšil počet aktérov. Pôvodne tanec prezentovali mladí muži ako symbol vitality a zdravia. V scénickej úprave sú aktéri v rôznom veku. Prítomnosťou niekedy aj troch generácií tanečníkov chceli manifestovať priamy prenos tradície. V súčasnosti je bežne zaužívané, že starší muži zaučajú mladých, pretože tí ovládajú iba javiskovú verziu a nemajú skúsenosť s tradičným rituálnym prevedením (Giurchescu 2010: 253).

ZÁVER

Rituál *căluș* pochádzajúci z Rumunska je výnimočný fenomén, ktorý je zapísaný v Reprezentatívnom zozname nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO. Predvádzanie *căluș* v minulosti trvalo maximálne deväť dní, v súčasnosti sa doba skrátila na tri dni, prípadne menej ak ide o scénickú úpravu. Aktérmi sú výhradne muži bez ohľadu na stav alebo vek. Skupina obsahuje nepárny počet tanečníkov s hierarchickým usporiadaním. Muži majú prinášať do obce šťastie, privolať prosperitu. Rituál sa dá rozdeliť do troch sekcií: vztyčovanie zástavy, obchádzky a pochovávanie vlajky. Táto štruktúra odpovedá konceptu prechodových rituálov podľa A. van Gennepa: preliminárna fáza (teda odlúčenie *călușarov* od majoritného

obyvateľstva), prahová fáza (*călușari* sú posadení nadprirodzenou silou) a na ako posledná postliminárna fáza (*călușari* po vykonaní obchádzok obradne ukončujú rituál a zaraďujú sa medzi majoritné obyvateľstvo).

Tance prítomné počas rituálu patria do skupiny mečových tancov. Tie sú na území Slovenska a Česka súčasťou fašiangových obchádzok. V rámci obdobia Svätodušných sviatkov sa u nás do súčasnosti nedochovali, avšak do začiatku 20. storočia boli súčasťou Turíc maskové sprievody sprevádzané spevom a tancom.

Căluș má v Rumunsku vysokú symbolickú a identifikačnú hodnotu. Ide o prejav vitality, zdravia, estetiky. Počas komunistického režimu sa v súvislosti s protináboženskou propagandou zbavuje mystickosti a obradnosti. Z pôvodného bohatého rituálu sa selektujú reprezentatívne prvky. Stal sa symbolom starobylej kultúry Rumunska. Na globálnej úrovni sa stal *căluș* prejavom národnej identity.

Usporiadúvanie súťaží a festivalových prehliadok, svedčí o veľkej obľube tancov aj v súčasnosti. Na globálnej úrovni sa *căluș* rovná Rumunsko. Je symbolom starobylej kultúry a kontinuity tradície. Paralelne však existuje aj ako rituál, ktorý bol v roku 2005 zapísaný do Nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO, a ktorý aj naďalej plní svoje funkcie v rurálnom prostredí.

2 Je zaujímavé, že sa počas obchádzok nesmie tancovať pred kostolom ani na dvore kde býva kňaz.

3 Plimbări (chôdza v kruhu): Plimbarea întâia (prvá chôdza), Plimbarea dublă (dvojitá chôdza), Călcata (pošlapaní); Mișcări (pohyby na mieste): Vîrtelnița (vreteno), Pădurea (drevo), Peștele (ryba), Pîntenașii (malé ostrohy), Floricica (kvetinka).

4 Rituál *căluș* si môžete vzhliadnúť na týchto odkazoch:

<https://www.youtube.com/watch?v=g7QdQ8R5BUU>

<https://www.youtube.com/watch?v=g7TlMjPgaXdoM>

<https://www.youtube.com/watch?v=fxxq68Wtfto>

5 V revolučnom štádiu komunizmu v Rumunsku (1948-1965) bola prítomná deromanizácia teda protináboženská propaganda ktorá mala za cieľ zakázať vykonávanie rituálnych a mystických praktík.

Căluș je rituál pôvodom z Rumunska, ktorý až do súčasnosti prežíva v južných častiach zeme medzi Dunajom a oblasťou južných Karpát. © WordPress.com

LITERATURA A ZDROJE

- Anonym. Căluș ritual. In en.Unesco.org [cit 8. 1. 2019]. Dostupné z: <https://ich.unesco.org/en/RL/calus-ritual-00090>
- Genep, A. van 1996. Přejití rituálu: Systematické studium rituálu. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Kligman, G. 1981. Căluș: Symbolic Transformation in Romanian Ritual. Chicago: University of Chicago Press.
- Giurchescu, A. 2010. Přejití rituálu v současných společenských kontextech. Căluș – mezi rituálem a národním symbolem. Národopisná revue 4, 244–260.
- Giurchescu, A. 2012. A Disputed Issue: Contemporizing (Safeguarding)

the Ritual Căluș (Romania). In Ivancich, D. E., Stavělová, D., Gremlicová, D. eds., Dance, Gender and Meaning. Contemporizing Traditional Dance. Praha: Akademie múzických umění, 105–116.

- Klučárová, D. 2012. Palicové tance. In Elektronická encyklopédia: Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom. Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/palicove-tance/>
- Mellish, L. 2006. The Romanian Căluș Tradition and its Changing Symbolism as it Travels from the Village to the Global Platform. Dostupné z: https://www.academia.edu/31310745/The_Romanian_C%C4%83lu%C8%99_tradition_and_its_changing_symbolism_as_it_travels_from_the_village_to_the_global_platform